

С. В. Павленко

ОВРУЦЬКИЙ ПОВІТОВИЙ МУЗЕЙ ТА НАУКОВО-АРХЕОЛОГІЧНА КОМІСІЯ (початок 20-х років ХХ ст.)

У статті розглянуто спробу заснування на початку 1920-х рр. у м. Овруч повітового музею, висвітлюється діяльність овруцької науково-археологічної комісії, вперше вводяться до наукового обігу наявні архівні джерела та аналізуються причини припинення існування цих установ, прослідковується доля їх співробітників, відображено розвиток колекціонування археологічних старожитностей на рубежі ХІХ — ХХ ст. на Словечансько-Овруцькому кряжі.

Ключові слова: Овруч, Словечансько-Овруцький кряж, музей, наукове товариство, археологічна комісія, археологія, дослідження, колекціонування, приватні зібрання.

Одним із важливих явищ громадського та наукового життя Волині другої половини ХІХ — початку ХХ ст. стала поява церковних та світських музейних закладів. Становлення музейних осередків стало цілком закономірним відображенням піднесення інтересу до вивчення минувшини краю, зародження й розвитку історичних наукових та краєзнавчих досліджень на теренах Волинської губернії.

Першим музейним закладом Волині вважається музей, заснований у 1865 р. при Житомирській публічній бібліотеці. У 1880—1890 рр. з'являються давньосховища при церковних братствах та церковно-археологічних товариствах: 1887 р. засноване давньосховище Свято-Володимирського братства у Володимирі-Волинському; 1890 р. — Хрестовоздвиженського братства у Луцьку; 1893 р. — Волинське єпархіальне давньосховище при архієрейському будинку у Житомирі (згодом — Волинському церковно-археологічному товаристві); 1910 р. — музей-давньосховище при Братстві імені князів Острозьких у Острозі (з 1916 р. — Острозький краєзнавчий музей). Пізніше ви-

© С. В. ПАВЛЕНКО, 2017

никають і світські музейні заклади, як при місцевих громадських організаціях, так і приватні: 1896 р. — музей барона Ф. Р. Штейнгеля у с. Городок Ровенського повіту, 1901 р. — музей Товариства дослідників Волині в Житомирі, основу якого склали збірки Житомирської публічної бібліотеки, 1906 р. — музей Рівненського сільськогосподарського товариства [Гаврилюк, 2008, с. 212—213; Кушпетюк, 2001, с. 3; Прищепа, Прищепа, 2008, с. 33—41].

Окрім вказаних музеїв існували приватні, невеликі за обсягом, колекції історичних, археологічних, етнографічних, нумізматичних старожитностей, власниками яких були представники дворянства, духовенства, інтелігенції, підприємці та землевласники. Так, у фундаментальному корпусі пам'яток В. Б. Антоновича, згадано 13 приватних колекцій що містили археологічні знахідки з теренів Волині: 6 — на території губернії, 5 — поза її межами, для ще двох збірок місцерозташування не вказане [Антонович, 1901, с. 133].

Подальші процеси становлення й розбудови музейної мережі Волині були перервані Першою світовою війною та буремними подіями 1917—1920 рр.: діяльність більшості музейних закладів припиняється, частина колекцій була вивезена й увійшла до фондів інших установ (часто за межами України), багато зібрань безслідно втрачені.

На початок 1920-х рр. на Волині діє тільки одна музейна установа — Волинський центральний музей (з 1925 р. — Волинський науково-дослідний музей) у Житомирі. Музей формується як самостійна інституція у 1914 р. на основі збірок музею Товаристві дослідників Волині й поповнюється за рахунок окремих колекцій Волинського єпархіального давньосхо-

вища та націоналізованих приватних зібрань. Згодом на теренах сучасної Житомирщини (Східної Волині) утворюються Коростенський округовий музей (осінь 1923 р.) та Бердичівський історико-культурний заповідник (1926 рр.). Історія музейних інституцій Волині в різних її аспектах, як то фундація та розвиток, трансформації та реорганізації установ; засади діяльності, шляхи й засоби комплектування збірок та фондів; доля окремих колекцій; наукова, експедиційна, експозиційна, видавнича та публікаційна діяльність; життєвий та творчий шлях співробітників тощо, неодноразово ставала темою наукових розвідок дослідників історії науки та музейництва.

Невідомою сторінкою історії розвитку музейної справи Волині, зовсім незнайомою сучасній вітчизняній історіографії, є утворення на початку 20-х рр. ХХ ст. у місті Овручі повітового музею та наукового археологічного товариства, що опікувалось музейною установою. Власне історія виникнення цих закладів, розгляд їх діяльності і є метою даної публікації.

Джерела. Вперше автор цієї розвідки довідався про існування в 1920-х рр. музею в Овручі із короткого повідомлення І. Ф. Левицького про дослідження Довгинецької палеолітичної стоянки. Дослідник, стисло описуючи історію виявлення пам'ятки, згадує, що після розвідок восени 1921 р., невелику збірку палеофауни зі стоянки було передано до Овруцького повітового музею [Левицький, 1930а, с. 153]. І на сьогодні це повідомлення лишається єдиною відомою нам, опублікованою інформацією про Овруцький музей.

Короткі свідчення на підтвердження існування музею та наукового осередку в Овручі були отримані під час опрацювання особових справ Ф. А. Козубовського та І. Ф. Левицького в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВО України). Справи зберігаються у фонді Народного комісаріату освіти УСРР/УРСР, опис 12. Напевно, у цьому фонді відклалися документи реєстрації або атестації музейних співробітників проведеної Наркоматом освіти в 1927 р. Склад документів справ не є сталим. Кожна обов'язково містить заповнений власноруч на бланку «Анкетний листок відповідального робітника» (в справі Ф. А. Козубовського їх два). Деякі справи містять й інші документи, такі як, наприклад, автобіографія, облікові картки, різноманітні довідки, які очевидно, не були обов'язковими.

У машинописному «Curriculum vitae Завідувателя Коростенським Округовим Музеєм Краєзнавства Ф. А. Козубовського» від 29 серпня (рік не вказаний, але очевидно, що 1927 — С. П.) значиться: «Після остаточної демобілізації й переходу до складу запасу РСЧА, переїхав на працю до Овруча на Волині, де з 21/IX (1921 р. — С. П.) працював Зав. Повіт. Соцвихом, лектором педагогічної школи, членом-співробітником Овруцького Повітового Музея по відділу

істор.-археологічному» [ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 3487, арк. 15].

А в «Анкетному листку», датованому 11 січня 1927 р., особової справи І. Ф. Левицького, у переліку посад, записано: «з 27/IV—21 по 25/XI—22 в час лікування завідував... дит. комуніою і трудився як член Овруч. Н.-Археол. Комісії» [ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 4218, арк. 5 зв.].

Пізніше, під час пошуку матеріалів до біографії Ф. А. Козубовського, нами було знайдено ще два документи щодо історії й діяльності Овруцького музею та археологічної комісії. Перший документ також зберігається у фонді Наркомату освіти ЦДАВО України. Це машинопис «Доповідь про стан та діяльність Коростенського округового музею за час його існування (за 1924 рік)» за авторством Ф. А. Козубовського (далі — «Доповідь»), на 8 сторінках, українською мовою. Документ є фактично звітом за перший рік діяльності Коростенського музею. У першому його розділі викладені передумови виникнення музейної установи в м. Коростені й містяться відомості про історію його попередника на території повіту (округу) — Овруцького повітового музею [ЦДАВО України, ф. 166, оп. 5, спр. 262, арк. 358—365].

Інший, найбільш інформативний й важливий документ, є частиною рукопису, російською мовою на 5 аркушах, з довгою назвою «Меры охраны в Овручском уезде Волынской губернии древностей, старины, искусства, палеонтологии, редких представителей фауны и флоры, месторождений примечательных минералов и исключительно ценных геологических форм». Рукопис зберігається в особовому фонді С. С. Гамченка Наукового архіву ІА НАН України і є частиною фондової справи в якій відклалися чернетки наукових робіт дослідника. На першій сторінці документу зберігся старий архівний номер: «Ф. 3, оп. 1, № 25/8». Аркуші пронумеровані суцільною нумерацією, але номери проставлені олівцем, на відміну від основного тексту чорнилом. На нашу думку, рукопис не є цільною єдиною роботою: в ньому поєднані два окремих документи, що змістовно й текстуально відрізняються один від іншого [ІА НАН України, ф. 3, спр. 43 (№ 25/8)].

У першій частині документу, на трьох аркушах, міститься природно-географічний опис Овруцького повіту: наведені короткі адміністративні відомості, описані географічні, ландшафтні та геоморфологічні особливості регіону. Взагалі ця частина справляє враження вступного тексту до більш вагомій роботи [Там само, арк. 1—3 зв.].

Друга частина рукопису, на двох аркушах, є окремим не пов'язаним із попереднім документом. З тексту очевидно, що це копія, або скоріше вільний виклад чи резюме (особливо у вступній частині), звіту овруцької науково-археологічної комісії за 1922 р. надісланий до Волинського

науково-дослідного музею 31 грудня 1922 р. Разом із звітом до музею надійшли, але до сьогодні не збереглися, заповнена «Анкета для зібрання відомостей по повітам про стан наукових досліджень й музейної роботи» та список надходжень до Овруцького повітового музею за 1922 р. В цьому документі (далі — «Звіт комісії») містяться дані про організацію в Овручі науково-археологічної комісії, наводиться список її членів, подається короткий огляд польової діяльності. Чернетка також включає опис стану музею та перелік проведених протягом 1922 р. робіт із впорядкування музейних колекцій [Там само, арк. 4—5 зв.]. Цей документ, особливо в частині що стосується діяльності науково-археологічної комісії, був частково опублікований О. О. Тарабукіним [Тарабукін, 2012, с. 291—292].

Повертаючись до першої складової частини справи зазначимо, що подібний, очевидно розширений і доповнений, рукописний документ зі схожою назвою «Меры охраны по Овручскому уезду, Волинской губернии, древностей старины, искусства и природы» на 12 аркушах зберігається в іншій справі особового фонду С. С. Гамченка. Чернетку датовано 24 лютим 1923 р., старий архівний номер: «Ф. 3, оп. 1, № 25/9». В цьому рукописі розширений природно-географічний опис Овруцького повіту займає п'ять аркушів. Наступні сторінки документу займає перелік археологічних пам'яток повіту впорядкованих за басейнами основних річок [НА ІА НАН України, ф. 3, спр. 44 (№ 25/9)]. Очевидно, що обидва ці документи зі схожими назвами раніше зберігалися в складі однієї фондової справи і слідували один за іншим, про що свідчать старі архівні номери. Припустимо, що вони є чернетками або варіантами праці С. С. Гамченка «Археологія Овруччини», яка не була опублікована й згадується у звіті Волинського науково-дослідного музею за 1923—24 рр.: «Рукопис „Археологія Овруччини“ передано Зав. Коростенською філією Вол. Музея, як наукова директива для орієнтировки, перереєстрації, реєстрації й дійсних засобів охорони археологічних періоджерел» [ЦДАВО України, ф. 166, оп. 5, спр. 729, арк. 374—375]. Очевидно, що С. С. Гамченко для підготовки даної роботи власноруч зробив копію «Звіту комісії», яка й збереглася серед документів особового фонду дослідника.

Підсумовуючи огляд джерел, констатуємо що на сьогодні ми володіємо двома короткими звітами, двома стислими згадками з особових справ та одним повідомленням у друкованій праці — це всі документи, які фіксують існування в Овручі на початку 1920-х рр. повітового музею та наукового археологічного товариства. Незважаючи на брак інформації та її фрагментарність, наявні джерела дозволяють в загальних рисах окреслити історію утворення та діяльності цих інституцій.

Заснування Овруцького музею. Згадка музею в статті про Довгинецьку стоянку та дані

автобіографій І. Ф. Левицького і Ф. А. Козубовського дозволяють стверджувати, що музей існував уже восени 1921 р. Якщо виходити тільки з цих скупис повідомлень, можна зробити два припущення / висновки: 1) музей працював восени 1921 р. й поділявся принаймні на два відділи; 2) в той же час, в 1921—1922 рр., поряд із музеєм, або й при ньому, діяла науково-археологічна комісія. Копія «Звіту комісії», яку маємо у своєму розпорядженні, також підтверджує, що основна частина колекції музею була зібрана та частково впорядкована І. Ф. Левицьким і С. Синегубом раніше 1922 р. [НА ІА НАН України, ф. 3, спр. 43 (№ 25/8), арк. 4]. Суперечить цьому Ф. А. Козубовський, стверджуючи, що на кінець 1922 р. музей перебував на шостому місяці від початку свого існування [ЦДАВО України, ф. 166, оп. 5, спр. 262, арк. 358—359].

Таку, хоч і невелику різницю щодо дати заснування, на нашу думку, можна пояснити тим, що наявні джерела по різному трактують і вживають термін «музей». Очевидно, в перших чотирьох випадках, музеєм названо колекції старожитностей. Тоді як Ф. А. Козубовський міг по іншому розуміти суть терміну й відраховувати початок музею, наприклад, від документального оформлення, або отримання приміщення чи започаткування/відкриття експозиції, тощо.

Ф. А. Козубовський також подає цікаву інформацію, що ще в серпні 1917 р. учительським повітовим З'їздом Овруччини було прийнято постанову з *«категоричною вимогою»* до повітового Земства, про заснування в Овручі *«музею місцевого краю»* з педагогічним відділом. Але, відразу ж зазначає, що: *«...справа далі самої постанови не просунулася»* [Там само, арк. 358].

Також, за свідченням «Доповіді», основою колекції овруцького повітового музею стали напіврозграбовані збірки археологічних та палеонтологічних матеріалів місцевого аптекаря й антиквара Дубинського, якого було вбито в 1919 р. революційно налаштованими мешканцями [Там само, арк. 358—359]. Враховуючи це повідомлення, перед тим як розглянути існуючу інформацію щодо власне діяльності музею, хотілось би звернути увагу на явище колекціонування археологічних старожитностей, що набуло значного поширення на Словечансько-Овруцькому кряжі та в повіті на рубежі ХІХ—ХХ ст., й опосередковано стало поштовхом до оформлення першого на теренах північної Житомирщини громадського музейного осередку.

Колекціонування старожитностей на Словечансько-Овруцькому кряжі в другій половині наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. Словечансько-Овруцький кряж, являючись собою витягнуте в широтному напрямку підвищення (довжиною близько 50 км й шириною від 8 км на сході до 20 км на заході), що височіє над зандровою болотистою поліською рівниною. Центральна частина кряжу вкрита потужною товщею лесу. На середину ХІХ ст. в результаті

антропогенної діяльності й аграрного освоєння більша частина площі кряжу була звільнена від лісів. Відсутність рослинності та наявність крутих схилів призводила до інтенсивного розмиву лесу й утворенню великої та густої мережі глибоких ярів. В результаті руйнування стінок ярів, передусім після значних опадів навесні та восени, вимивалися палеонтологічні та археологічні артефакти.

Приблизно з середини XIX ст. в науковій літературі та періодиці масово з'являються повідомлення про знахідки різноманітних старожитностей на Словечансько-Овруцькому кряжі. Безумовно, збільшення повідомлень про знахідки давнини, пов'язане з проведенням земельної реформи 1861 р., в результаті якої селяни отримали землю та доступ до раніше недосяжних їм угідь. В пореформений час на території кряжу й повіту активно починають розорюватися та руйнуватися курганні могильники.

Одночасно, через природні особливості (складну й цікаву геологічну будову кряжу, наявність реліктових рослин), багату історію цієї території, цікаву й строкату структуру населення та його етнографічну різноманітність, Овручина приваблює до себе вчених — геологів, географів, ботаніків, істориків, етнографів, антропологів, археологів. В результаті досліджень науковців формуються збірки археологічних артефактів, що не тільки потрапляють до фондів та експозицій музеїв (наприклад, Музею старожитностей та Мюнц-кабінету Київського університету Святого Володимира, музею Товариства дослідників Волині, Городоцького музею Ф. Р. Штейнгеля), а й стають основою та поповнюють приватні колекції дослідників (наприклад, колекції Г. О. Оссовського, К. О. Ставровського, В. Б. Антоновича, В. В. Хвойко, Ф. К. Вовка та інш.) [Антонович, 1901, с. 133; Каталог выставки, 1899, с. 141—142; Ценные, 1888].

Збіг перерахованих обставин, на фоні загального піднесення зацікавлення до історії та археології серед найвищих верств населення Російської імперії, обумовив наприкінці XIX — на початку XX ст. на Овручині піднесення колекціонування та виникнення приватних поміщицьких колекцій. Попит на предмети старовини сприяв становленню цілої системи пошуку і торгівлі археологічними артефактами та палеонтологічними знахідками, що стало досить прибутковою справою, як для повітових поміщиків і перекупників старожитностей, так і для місцевих селян.

Аптекарь Дубинський (або Дубинський чи Дубенський) та його колекція були досить відомі серед волинської наукової спільноти та київських дослідників того часу. Зокрема «антикварну» збірку аптекаря оглядали під час своїх наукових екскурсій до Овруча барон Ф. Р. Штейнгель в 1900 р., Ф. К. Вовк та Л. Є. Чикаленко в 1909 р. та інш. [Чикаленко, 1952, с. 47—48; Отчёт, 1905,

с. 8]. Ось як, наприклад, описує свій візит до аптеки Л. Є. Чикаленко:

«...господар порадив нам звернутися до аптекаря жида Дубинського, до якого з давніх-давен приносять люди з цілої Овруччини все, що знайдуть цікавого або чудного; той все купує й тим заохочує ще більше своїх клієнтів. Побували ми з Хв. К. у того аптекаря. Дійсно, аптека собі аптекою, але головний його інтерес був пов'язаний з тою “кунсткамерою”, яка містилася в дальших кімнатах його помешкання. Чого ми там не побачили? І у мене і у Хв. К. просто очі порозбігалися. На превеликий жаль, аптекар не був занадто інтелегентна, але зате занадто спритна людина. Очі нам порозбігалися, то правда, але незабаром обличчя нам повитягувалося, як ми побачили, що він з тим всім робив. Отже, показує нам дві розкішні надзвичайно оригінальні попільнички для недопалків зроблені з... досконало збереженого черепа махайрода. Хв. К. охнув і зразу ж купив обидві, бо аптекар, на щастя, дуже уважно і акуратно переписував той череп по сагітальній лінії. Знову ж ми охнули, як показав він нам самі звичайнісінькі запинки, великі до чохла, і маленькі до пазухи, що їх він доручив якомусь фахівцеві зробити з мамутового ікла. Ні перед тим ні після того ніколи мені не доводилось бачити в такому стані збереження мамутового ікла, знайденого на Україні. [...] Купили ми з Хв. К. по одному шматку того ікла, але ніяк не могли добитися від п. Дубинського назви селянина, від якого він того ікла купив, ні місцевості, звідкіля ті чи інші цікаві предмети походили. Хв. К. накупив у нього багатенько різних кісток, що з них пам'ятаю добре цілу громаду зубів носорога та інших четвертинних тварин. Я купив багато виробів з збранківського талькового лупака...» [Чикаленко, 1955, с. 47].

Очевидно саме цю збірку описує в своїй роботі П. А. Тутковський, хоча й не називає торговця-колекціонера на ім'я:

«У торговця костями в г. Овруч я видел много изломанных костей таза, конечностей и челюстей крупных млекопитающих, много коренных зубов травоядных, много рогов и несколько обломков бивней мамонта... К сожалению, невежественный торговец (называющий все эти кости остатками ихтиозавров) сбывает их окрестным помещикам, как “курьюзы природы”, причём не задумывается распиливать кости и черепа (для пепельниц) на части. Таким путём уже погибло, наверно, немало ценных палеонтологических находок» [Тутковский, 1911, с. 159].

Як бачимо з наведених описів, вчених вражало багатство збірки, але одночасно дослідників обурювало поводження аптекаря з старожитностями та палеонтологічними знахідками. Нівечення артефактів з метою одержати більший зиск від продажу підтверджує й Ф. А. Ко-

зубовський, який особисто не знав Дубинського, оскільки прибув до Овруча лише восени 1921 р.: «Щоб піднести ціну “товарові” кистці мамута розбивалися на де кілька частин, щоб продати різним покупцям, або оброблювалися на попиляниці, портсигари і т. д.». [ЦДАВО України, ф. 166, оп. 5, спр. 262, арк. 359].

Взагалі справа по пошуку, скупці й наступному перепродажу «достопримечательных редкостей» в «антикварія» Дубинського була чітко організована. Археологічні та палеонтологічні артефакти скуповувалися у місцевих селян «... за де кілька копійок, щоб самому продати за десятки карбованців різним аматорам-поміщикам» [Там само]. По всьому повіту діяла мережа спеціальних агентів — скупників давніх артефактів. Зокрема Ф. Р. Штейнгель придбав у аптекаря знахідки з кременю із 18-ти населених пунктів Овруцького повіту [Отчёт, 1905, с. 8]. К. О. Ставровський, що проводив археологічні дослідження на Овруччині й збирав старожитності для музею Київського університету, у своєму листуванні з М. Ф. Біляшівським згадував, що він не може конкурувати з агентами-скупниками, які пропонують за кам'яну сокиру селянам по 3 карбованці, коли він, з асигнованих на закупки університетом грошей, міг виділити тільки 50 копійок [Р НБУВ, ф. XXXI, спр. 1749—1758].

При аптеці існувала окрема контора, що вела облік предметам старовини та листування із колекціонерами не тільки Волинської чи Київської губерній, а навіть із приватними особами та установами Москви і Санкт-Петербурга [ЦДАВО України, ф. 166, оп. 5, спр. 262, арк. 359].

Очевидно, що таким же чином була організована справа й у інших колекціонерів повіту — аптекаря Добровольського¹ (у м. Овруч),

1. Цілоком ймовірно, що згадані аптекарі Добровольський та Дубинський (в жодному джерелі не згадані їх ініціали) насправді були однією особою. Важко уявити, що в Овручі, невеликому повітовому містечку, майже одночасно працювало дві аптеки, господарі яких займалися колекціонуванням й продажем предметів старовини. На користь цього вказує й деяка схожість опису колекції Добровольського у М. Ф. Кривошапкіна з описами збірки Дубинського, що залишили Л. Є. Чикаленко, П. А. Тутковський та Ф. А. Козубовський. Добровольським овруцького аптекаря-антиквара окрім М. Ф. Кривошапкіна називає й В. Б. Антонович, що знав та використовував записки останнього під час впорядкування «Археологічної карти Волинської губернії» [Антонович, 1901, с. 133]. Усі інші дослідники вживають прізвище аптекаря як Дубинський (в різних варіантах).

Нами був проведений спеціальний пошук прізвищ аптекарів серед існуючих та доступних друкованих довідників та адрес-календарів того часу. Виявилось, що аптекар Дубинський серед мешканців Овруча не згадується. Натомість у «Пам'ятній книжці Волинської губернії» згадується провізор Людвіг Йосифович Добровольський: у 1890—1898 рр. як

поміщиків Кіркоріуса (у с. Мала Хайча) та Сніжко-Броцької (?), описи збірок яких залишив російський лікар, етнограф та фольклорист М. Ф. Кривошапкін. У 1896 р. його було командировано на Волинь Імператорським Російським географічним товариством [Кривошапкін, 1896]. Перебуваючи на Овруччині він оглянув вказані колекції й описав їх у звіті, надісланому до Імператорської археологічної комісії [НА ИИМК РАН, ф. 1, оп. 1, д. 1896/147].

Напередодні оглядин М. Ф. Кривошапкіна, збірки Добровольського та Кіркоріуса постраждали від пожеж, тому дослідник не мав змоги оглянути їх повністю, але побачене вразило його. Серед матеріалів Добровольського вчений відзначив безліч знарядь і виробів із кременю, кам'яні сокири, вироби з рожевого сланцю (в тому числі й орнаментованого «божка»), намистини із скла різного кольору, сердоліку та яшми, людські черепи «уяв не в означальном виде» з Ліплянщини². М. Ф. Кривошапкін стверджує, що біля 300 предметів кам'яної доби, знайдених на території Овруцького повіту, напередодні його візиту були відправлені до музею Київського університету, а черепи чотирьох викопних тварин, знайдених в ярах поблизу с. Збраньки, готувалися до відправлення в музей Петербурзької Імператорської військово-медичної академії. На замовлення вченого були виготовлені три фототаблиці цих знахідок (черепи зняті з трьох сторін), які він разом з 25-ма артефактами, придбаними у Добровольського, представив до Географічного товариства [Там само, с. 10 зв. — 12 зв.; Кривошапкін, 1896, с. 564—565].

У збірці Кіркоріуса М. Ф. Кривошапкін відмітив знаряддя з кременю й каменю, намистини, жорнова, а також фрагменти кераміки, що походила з курганів поблизу містечка Норинська (ще одне підтвердження проведення розкопок курганних могильників — С. П.). Серед збірки Сніжко-Броцької з Овруцького повіту походила лише вістря стріл [НА ИИМК РАН, ф. 1, оп. 1, д. 1896/147, с. 12 зв. — 13 зв.].

управляючий (чи орендар) аптеки ксьондза Лециньського в Овручі [ПКВГ на 1890, отд. IV, с. 82; на 1891, отд. IV, с. 114; на 1893, отд. IV, с. 72; на 1894, отд. IV, с. 95; на 1895, отд. IV, с. 94; на 1896, отд. IV, с. 95; на 1897, отд. IV, с. 95; на 1898, отд. IV, с. 98] та в 1907, 1909—1910 рр. як власник аптеки в м. Народичі [ПКВГ на 1907, отд. III, с. 144; на 1909, отд. III, с. 137; на 1910, отд. III, с. 117]. Можливо, більш глибокий пошук серед матеріалів архівів Житомирської області дозволить остаточно з'ясувати питання тотожності цих осіб та дізнатися подробиці їх діяльності.

2. В околицях цього села відомо декілька курганних могильників давньоруського часу, які досліджував в 1920-х рр. С. С. Гамченко. Цілоком ймовірно, що аптекар-антиквар не тільки займався скупкою старожитностей для майбутнього перепродажу, а навіть організував власні «розкопки», щоб отримати стародавні артефакти для тих же цілей.

Свою користь від зборів археологічних та палеонтологічних решток мали не лише поміщики, а й селяни. Так, П. А. Тутковський, описуючи яри південного схилу Словечансько-Овруцького кряжу, зазначав: «...небольшие случайные находки даёт продажа находимых в оврагах (в особенности после больших дождей) костей ископаемых животных, которые скупаются промышленниками в г. Овруч, где имеются целые склады таких костей» [Тутковский, 1911, с. 126], а також «...местные крестьяне давно знают цену таким находкам и продают издавна кости из с. Збранок коллекторам и скупщикам в г. Овруче» [Там само, с. 110].

Деякі селяни навіть зробили продаж старожитностей своєю професійною справою. Наприклад, мешканці с. Татарновичі (нині с. Берестовець Коростенського р-ну), як свідчить Я. В. Яроцький, зазвичай продавали знайдені стародавні предмети селянину із с. Васьковичі, «сделавшему главным своим промыслом покупку подобных вещей и перепродажу их интеллигентным любителям раритетов» [Яроцкий, 1900, с. 67, прим. 15].

Мешканець с. Збраньки Іван Книш (Книшевич), якого згадують в своїх роботах Ф. Р. Штейнгель та П. А. Тутковський, не тільки скуповував знахідки, а й займався виготовленням для продажу дрібних виробів (амулетів, попільниць, вазочок тощо) із рожевого пірофілітового сланцю [Отчёт, 1905, с. 8; Тутковский, 1911, с. 125, 154, 159]. М. Ф. Кривошапкін придбав у м. Овручі в літнього єврея, збирача старожитностей, виготовлені ним власноруч блюдце і медаль із збраньківської яшми (?) [НА ИИМК РАН, ф. 1, оп. 1, д. 1896/147, с. 11 зв.—12]. Виробництвом різноманітних стилізованих під давнину предметів, художніх рельєфів і статуеток, кубків та вазочок, попільничок, всіляких дрібничок із пірофілітового сланцю займалися навіть члени Товариства дослідників Волині, наприклад І. І. Новицький [Тутковский, 1911, с. 160, 166—167]. Деякі з цих виробів (кубки, вазочки, попільниця та інші) потрапили до Волинського науково-дослідного музею [Абрамович, 1930, с. 24] й ще донедавна їх можна було побачити в експозиції Житомирського музею природи. Роботами Овруцької експедиції ІА НАН України в околицях с. Збраньки, в ур. Ковальові поля, було знайдено місце кустарного фабричного виробництва пірофілітових виробів того часу [Томашевський, Павленко, 2009, с. 295].

Насамкінець зауважимо, що практика продажу палеонтологічних знахідок зберігалась на Словечансько-Овруцькому кряжі до 1960-х рр.: місцеві жителі зумисно збирали кістки викопних тварин в ярах та здавали скупникам утильованих металів. Наприклад, так було продано відомий орнаментований бивень мамонта, знайдений у 1954 р. в яру поблизу с. Клинца, який потім В. О. Місяцю вдалося розшукати в Овручі [Місяць, 1954/32, с. 20 прим., 21; Місяць, 1956]. У 1957 р. під час копання котловану для погребу в

Овручі робітники наткнулися на кістки мамонта, які «з відома вчительки тов. Пюро ... здали в утілю» [Місяць, 1958/22, с. 12]. Після початку робіт по залісненню ярів кряжу для захисту земель від водної ерозії, кількість палеонтологічних знахідок кардинально скоротилася.

На жаль, ми змушені констатувати, що подібна практика пошуку археологічних артефактів з метою подальшого продажу, що призводить до свідомого нищення археологічних пам'яток, пробудилася в наші дні, з розвитком технології металошукачів.

Науково-археологічна комісія: заснування, персональний склад. За ініціативою І. Ф. Левицького, при Відділі народної освіти повітового виконкому 16 березня 1922 р. була створена Овруцька науково-археологічна комісія. Рішення про її заснування (а, очевидно, й склад, задачі, план діяльності та джерела фінансування) затверджено на засіданні Овруцького повітового виконкому 3 квітня 1922 р. [НА ІА НАН України, ф. 3, спр. 43 (№ 25/8), арк. 4].

До складу комісії на момент її створення увійшло 4 особи: Олег Петрович Червінський (голова), Іван Федорович Левицький, Федір Андрійович Козубовський, та Сергій Клавдієвич (?) Синегуб. Напевно, що в 1922 р. пройшло документальне оформлення діяльності колективу однодумців, який сформувався й займався музейною та дослідницькою діяльністю раніше. Наприклад, палеолітична Довгинецька стоянка була відкрита І. Ф. Левицьким ще в 1921 р. Очевидно, що в цей же час ним були здійснені й інші дослідження на Словечансько-Овруцькому кряжі, про що свідчать розрізані документи (карти, фото пам'яток, окремі аркуші статей) особового фонду вченого в Науковому архіві ІА НАН України.

У подальшому склад наукового товариства змінювався. Ф. А. Козубовський через два місяці після утворення вийшов зі складу комісії, оскільки перейшов на нову роботу до Коростеня. С. Синегуб через особисті життєві обставини не міг приділяти дослідницькій роботі багато часу й займався лише визначенням природних та палеонтологічних знахідок, що надходили до музею. І. Ф. Левицький, після лікування, повернувся до виконання основних обов'язків голови відділу повітової освіти й теж приділяв мало часу діяльності наукового товариства. Відомо, що до складу комісії пізніше долучився І. Кушнірчук. Таким чином, найбільш дієвим учасником протягом року був О. П. Червінський, який проводив як невеличкі експедиції, так і роботу з впорядкування колекцій музею, залучаючи до діяльності комісії й інших представники громадськості, переважно освітан [Там само].

Вважаємо за доцільне зупинитися на відомих нам фактах з життя засновників комісії, про діяльність яких, окрім, очевидно, Ф. А. Козубовського та І. Ф. Левицького, майже нічого невідомо широкому загалу дослідників історії

археології. Біографія Ф. А. Козубовського детально розглянута в окремій публікації в цьому ж виданні [див. статтю: Колеснікова, Павленко]. Що стосується І. Ф. Левицького, то більш відомий харківський період його життя, тому в даній публікації більш детально розглянемо «волинський / житомирський» етап діяльності дослідника.

Левицький Іван Федорович. Народився 1896 р. в м. Народичі Овруцького повіту (нині райцентр Житомирської обл.) у сім'ї священика. Закінчив 4 класи Волинської духовної семінарії. Чотири роки провчився в Харківському ветеринарному інституті, який залишив, як зазначено в «Анкетному листку», — «з власної ініціативи». Напевне, на перешкоді навчанню стали буремні події тієї доби й революційна діяльність: з травня 1917 р. по липень 1918 р. І. Ф. Левицький перебуває в рядах харківської організації УСДРП, й навіть був арештований 1918 р. за агітаційні виступи проти Гетьманату. З грудня 1918 р. по листопад 1919 р. служить ветеринаром в армії Директорії УНР («українській армії») [ЩДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 4218, арк. 4—5].

Протягом 1920 р. працює завідувачем районною бібліотекою містечка Янушпіль (нині смт Івано-Піль Чуднівського р-ну Житомирської обл.). В цю пору він є кандидатом до КП(б)У й під час польсько-радянської війни 1920 р. зазнає репресій від польської військової адміністрації «за організацію освітянської роботи в час польської окупації» (мабуть у квітні-червні) [Там само].

З листопада 1920 р. працює в Овруцькій повітовій Наросвіті (з квітня 1921 р. — завідувач). Протягом березня-листопада 1922 р. перебуває на лікуванні й одночасно очолює Гладковицьку (?) дитячу комуну, а з листопада цього ж року повертається на посаду завідувача Наросвіти. У березні 1923 р. переїздить до Житомира і працює головним інспектором Наросвіти Житомирської округи, а з грудня 1923 р. — Волинським губернським інспектором Соцвиху. В квітні 1924 р. переходить на постійну роботу до Волинського науково-дослідного музею: 15.05.1924—05.05.1926 — уповноважений музею по охороні пам'яток Житомирської округи, з 06.11.1924 — помічник завідуючого археологічного відділу музею, з 17.10.1926 — завідуючий кабінетом антропології [Там само, арк. 5 зв.]. З 1928 (після переїзду С. С. Гамченка до Києва) по 1931 рр. очолює археологічний відділ музею [Тарабукін, 1995, с. 34].

У 1930 р. І. Ф. Левицький очолює палеолітичну групу Дніпрогесівської експедиції. 1931 р. переїхав до Харкова: від 3 червня 1931 р. працює на посаді інспектора з охорони пам'яток культури і природи, а в березні 1932 р. його призначено завідувачем відділом докласового суспільства Центрального державного історичного музею у Харкові. З 1934 р. був також співробітником Інституту історії матеріальної культури (пізніше — Інституту археології АН УРСР) [Рибальченко, 1997; Рудинський, 1952; Куріло, 2002, с. 168—169].

Під час свого перебування в Овручі провадив археологічні розвідки на Словечансько-Овруцькому кряжі: відкрив палеолітичну стоянку Довгиничі [Левицький, 1930а], неолітичну стоянку поблизу с. Бондарі [Левицький, 1928] та кілька стоянок мезо-неолітичного часу.

З переїздом до Житомира бере участь у археологічних дослідженнях С. С. Гамченка, наприклад, таких пам'яток як Грем'яче, Войцехівка, Колодяжне та інш. Також проводить значні власні дослідження: розвідки, розкопки курганів доби бронзи — слов'янського часу, неолітичних стоянок, зокрема в ур. Піщане, та давньоруських пам'яток у середній течії р. Уж і його допливів, в околицях м. Народичі протягом 1925—1927 рр. [НА ІА НАН України, ф. 4, спр. 2; ф. 4, спр. 3, с. 3—29; ф. 4, спр. 4, с. 1—20; ф. 59, оп. 1, спр. 49/10; Левицький, 1931] та в мікрорегіоні Ушомир — Коростень в 1928 р. [НА ІА НАН України, ф. 4, спр. 5, с. 23—32]; дослідження низки кам'яних гробниць культури кулястих амфор у межиріччі рр. Церем, Случ, Смолка (біля сіл Колодяжне, Суемці, Анета, Кикова та інш.) та у верхів'ях р. Ірша (поблизу с. Сколобів) в 1925—1927 рр. [НА ІА НАН України, ф. 4, спр. 3, с. 30—37; ф. 4, спр. 4, с. 20—27; ф. 4, спр. 5, с. 38—39; Левицький, 1925; 1929; 1930б]; розвідки в середній течії р. Жерев [НА ІА НАН України, ф. 4, спр. 5, с. 32—38]; розвідки узбережжя р. Уборть (на ділянці від с. Копище до м. Олевська) та в басейні р. Перги (від с. Перга до с. Радовель) в 1928—1929 рр. [НА ІА НАН України, ф. 4, спр. 5, с. 1—22; ф. 4, спр. 6]; дослідження на торфовищі Моства в 1930 та 1948 рр. [Левицький 1948/24; Левицький, 1952].

Червінський Олег Петрович. Народився 1889 р. в с. Полиці Ковельського повіту (нині Володимирецького р-ну Рівненської обл.) у сім'ї священика. Закінчив 2 класи Волинської духовної семінарії. З 1911 р. служив в армії рядовим 167-го піхотного Острозького полку, в 1914—1915 рр. перебував на російсько-австрійському театрі бойових дій Першої світової війни. Принаймні з 1917 р. опиняється в Києві й працює рахівником складсько-заготівельного відділу при Київському Земському зібранні (очевидно, при складських приміщеннях залізниці, оскільки в цей час є членом профспілки транспортників). Під час громадянської війни залишається в Києві: восени 1919 — навесні 1920 рр. — діловод штабу охорони складів Добровольчої армії А. І. Денікіна в м. Києві [ЩДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 8389, арк. 1].

Восени 1920 р. переїздить на Овруччину: з вересня його призначено секретарем волосного виконком у с. Покалів. На цій посаді перебуває до середини лютого 1922 р., коли його переводять до м. Овруча на місце секретаря Округової Наросвіти.

У березні 1923 р. отримує призначення на аналогічну посаду в Округовій Наросвіті у м. Житомир. З 20 квітня 1925 р. переходить на

роботу до Волинського науково-дослідного музею, де теж займає посаду секретаря й одночасно стає лаборантом-асистентом археологічного відділу [Там само, арк. 2]. Працює в музеї до 1930 р., після цього простежити його життєвий шлях не вдається.

Під час роботи у Житомирському музеї брав участь в археологічних дослідженнях С. С. Гамченката І. Ф. Левицького. Власних археологічних досліджень, окрім невеликих розвідок на Словечансько-Овруцькому кряжі з метою досліджень спеціалізованих поселень по обробці пірофілітового сланцю в околицях с. Покальова в 1925 р. та обстежень пірофілітовидобувних кар'єрів у мікро-регіоні сс. Скребеліч — Нагоряни — Хлупляни в 1928 р., не проводив [ЦДАВО України, ф. 166, оп. 6, спр. 3394, арк. 49; спр. 3404, арк. 63; НА ІА НАН України, ф. 4, спр. 4, с. 4].

Синегуб Сергій Клавдієвич (?). У «Звіті комісії» 1922 р. названий вчителем місцевої школи [НА ІА НАН України, ф. 3, спр. 43 (№ 25/8), арк. 4].

Досить імовірно, що саме його згадує в своїх спогадах про подорож разом із Ф. К. Вовком по Волині в 1909 р. Л. Є. Чикаленко, на жаль, називаючи лише за прізвищем і не згадуючи ім'я та по-батькові: «... Синегуб, по освіті правник, що мав нагляд над працею "волосних правління", зокрема, здається писарів, що на Волині творили собою якусь специфічну верству провінціальної інтелігенції...» [Чикаленко, 1955, с. 47]. Цей Синегуб був знаний серед волинської місцевої інтелігенції, оскільки у Ф. К. Вовка були до нього рекомендаційні листи. На жаль, у «Пам'ятних книжках Волинської губернії» за 1886—1917 рр. ні серед овруцьких посадових осіб, ні серед представників освіти, ні серед інших овруцьких мешканців, людина з таким ім'ям та прізвищем не зустрічається [Памятная книжка, 1886—1915, 1917].

Взагалі Л. Є. Чикаленко досить приязно відзивається й позитивно характеризує цю особу: «Синегуб з обов'язку своєї праці знав досконало Овруччину з усіх боків, і скрізь, про яке б село ми не спитали, знав тамошніх чільніших людей і на всі теми, що нас цікавили, міг дати досить докладні інформації» ... «...цікаво, що сам Синегуб був свідомий свого українського походження, навіть тим гордий» ... «...любив свою Овруччину, знав її і охоче про неї оповідав» [Чикаленко, 1955, с. 45—47].

Якщо вірний наш здогад, що в спогадах Л. Є. Чикаленка та в «Звіті комісії» йдеться про одну й ту ж людину, то можна припустити, що саме С. Синегуб був одним із ініціаторів звернення вчительського з'їзду до Земства про утворення повітового музею в 1917 р. Напевно, саме він міг врятувати частину колекції аптекаря Дубинського від повного розграбування, яка й стала основою для створення майбутнього музею.

Кушнірчук Іван. Про цього учасника комісії нічого не відомо. Імовірно, він був пра-

цівником освіти чи повітового виконкому й цікавився історією та археологією краю.

Науково-археологічна комісія: завдання й результати діяльності. Згідно рішення повітового виконкому, для потреб комісії передбачалося виділити фінансування в розмірі 5 % від чистого прибутку місцевих осередків освіти (шкіл, трудових шкіл, дитячих будинків, комун) та 5 % від валового прибутку місцевого політ. відділу. Але за звітний 1922 р., відповідно до «Звіту комісії», коштів так і не надійшло, й члени комісії діяли завдяки власному ентузіазму [НА ІА НАН України, ф. 3, спр. 43 (№ 25/8), арк. 4].

Основне завдання діяльності комісії було визначене як «перереєстрація археологічних періоджерел Овруччини та постачання нових експонатів до музею». Ще наприкінці березня співробітниками комісії було підготоване й розіслане до кожної волосної управи повіту повідомлення про створення установи з проханням сприяти в отриманні для музею різного роду предметів давнини. У повідомленні також містилося прохання про передачу для комісії списків осіб, що цікавляться науковою роботою або мають приватні колекції, для встановлення наукових контактів. Але на свій запит комісія не отримала жодної відповіді [Там само].

Комісія, ймовірно, досить швидко налагодила зв'язки з Волинським науково-дослідним музеєм, який, очевидно, здійснював координацію її наукової діяльності. У жовтні 1922 р. від комісії до волосних виконкомів повіту була розіслана анкета «Собрание сведений о положении научных исследований и музейной работы в уезде», розроблена Волинським науково-дослідним музеєм. У результаті анкетування вдалося зібрати дані про колекції старожитностей та предметів мистецтва, що зберігалися в поміщицьких маєтках [Там само, арк. 5]¹. Подальша доля цих колекцій невідома, але досить впевнено можна стверджувати, що до музею передані вони не були.

В 1922 р. проведено дві невеликі розвідки-«екскурсії». 5—8 травня О. П. Червінський, разом з І. Кушнірчуком та М. І. Шапошником, за участю 17-ти вихованців дитячого будинку (віком від 11 до 15 рр.), здійснили екскурсію до сіл Збраньки та Норинськ.

У Збраньках було обстежено замчище з добре збереженими валами й ровами, на якому оглянуті залишки панської садиби, зокрема кам'яні льохи. Для музею відібрані зразки цегли, у тому числі й зі штампами (датою «1816» та монограмами латиницею («польские монограммы»)). Також обслідувана система ярів біля села: в ярах «Кам'яний Рів» та «Малинник» відібрані

1. Далі в документі наводяться дві цифри 13 й 21, але не зрозуміло до чого вони стосуються. Можливо відповідно до переліку, в повіті, в бувших приватних поміщицьких садибах, нарахували 13 колекцій старожитностей та 21 колекцію предметів мистецтва (?).

зразки різноманітних мінералів та ґрунтів, а в яру «Частоکیل Ліс» — зразки «серицитового» (пірофілітового — С. П.) сланцю.

У Норинську оглянуто останець городища. Тут, очевидно, закладено шурф, в якому знайдені орнаментовані уламки кахель («...черепки относятся не к посуде, а очевидно к украшениям замка...»), середньовічну кераміку та «глиняные обожжённые трубы». В околицях Норинська та Збраньок «на песках» зібрано фрагменти грубої орнаментованої кераміки разом із крем'яними артефактами («обломками кремневых ножей») [Там само, арк. 4].

28—30 (?) серпня О. П. Червінський та І. Кушнірчук, разом із 8-ма вихованцями дитячого будинку та їх супроводжувачем, здійснили екскурсію до с. Клинець. У ярах навколо Клинця було знайдено кістки тварин, два черепа носорога (*Rhinoceros Merckii*) без нижніх щелеп, відібрані зразки ґрунтів та мінералів [Там само, арк. 5].

Усі зібрані під час екскурсій предмети через конфлікт із завідувачем сільбуду зберігались не в музейному приміщенні разом з іншими колекціями, а в службовій кімнаті О. П. Червінського при відділі освіти. Визначення знайдених матеріалів проводив С. Сологуб [Там само, арк. 4 зв.].

Овруцький музей в 1922 р. З моменту утворення науково-археологічної комісії музей було передано в її підпорядкування. Музей розміщувався в Сільському будинку (сільбуді, клубі) [Там само, арк. 4].

Колекція музею, що складалась із зразків мінералів, палеонтологічних знахідок та предметів старовини була зібрана й частково впорядкована І. Ф. Левицьким та С. Синегубом ще до 1922 р. Багато речей було пошкоджено, як зазначено у «Звіті комісії», або під час розкопок (!) або під час перевезення до Овруча. Каталог колекції створено не було [Там само, арк. 4 зв.].

Тому О. П. Червінський зайнявся впорядкуванням збірок музею. Але наприкінці квітня стався перший конфлікт: завідувач сільського будинку не допустив О. П. Червінського до колекції вимагаючи оплату за приміщення (очевидно, орендну плату за розміщення музею в приміщенні сільбуду). Звернення до владних структур питання не вирішило, а оскільки коштів не на діяльність товариства й музею не надійшло, голова комісії вимушений був відмовитись від продовження робіт із впорядкування музейних збірок [Там само].

Влітку 1922 р. завідувача сільбуду звільняють із посади. У його сина О. П. Червінський помітив предмети, які належали до музейних колекцій і повинні були зберігатися в музеї. 10 червня, разом із новим завідувачем сільбуду П. Іконніковим, О. П. Червінським була здійснена ревізія музейних колекцій. Під час огляду експонатів не дорахувалися багатьох крем'яних знахідок («долота») та одностволь-

ного семизарядного пістоля з барабаном. Точну кількість втрачених речей встановити було неможливо, оскільки каталог музею не був остаточно дороблений. Окрім експонатів зникли організаційні / установчі документи науково-археологічної комісії та деякі особисті речі О. П. Червінського.

Більш того, виявилось, що кімната, в якій зберігалися музейні експонати, була передана вже новим завідувачем для потреб «артистів-гастролерів театру» сільського будинку. А під час переміщення колекцій на нове місце були сильно пошкоджені мамутові кістки. П. Іконніков запропонував продовжити «роботи в музеї» (мабуть, малося на увазі впорядкування збірок — С. П.), але О. П. Червінський, зважаючи на обставини, відмовився [Там само, арк. 4 зв.—5].

Між тим, крадіжки музейних предметів систематично продовжувались й надалі. Відділ народної освіти звернувся до повітового виконкому з клопотаннями щодо запобігання розкраданню колекцій музею, але відповів на свої звернення не отримав. 19 вересня за дозволом відділу освіти музейне приміщення було зачинене: «УНО разрешил повесить на музей замок, что Червинским и было исполнено» [Там само, арк. 5].

За даними Ф. А. Козубовського, наприкінці 1922 р. музей нараховував понад 100 експонатів: головним чином це були палеонтологічні й археологічні матеріали колекції аптекаря Дубинського, збірка І. Ф. Левицького з Довгинецької стоянки, етнографічні експонати й археологічні знахідки передані співробітниками повітової Наросвіти та засновниками музею. Взагалі Ф. А. Козубовський, віддаючи належне роботі фундаторів музею, досить скептично характеризує його становище, констатує: «...він не мав найголовнішого: систематичного розташування, номенклатури, інвентаризації і взагалі уявляв собою ту саму збірку «цікавих речей», що й у Дубинського» [ЦДАВО України, ф. 166, оп. 5, спр. 262, арк. 359].

Висновки: доля овруцького наукового й музейного осередку. Оцінюючи діяльність комісії та роботи музею протягом 1922 р., автори «Звіту комісії» відмічали несприятливі умови в яких вони змушені були працювати. Серед них: 1) відсутність будь-якого фінансування; 2) відсутність пристосованого приміщення; 3) брак обладнання (експозиційних вітрин, планшетів, колб для проб і т. п.); 4) повна відсутність навчальних посібників і методичних рекомендацій з музейної справи. Але головною причиною незадовільної роботи названо «*полное равнодушие общества и отсутствие интереса к музейной работе*» [НА ІА НАН України, ф. 3, спр. 43 (№ 25/8), арк. 5—5 зв.].

Після конфлікту з крадіжками й закриття у вересні 1922 р., музей так і не запрацював і для екскурсійного відвідування не відкривався. Робота з музейними колекціями також не проводилася [Там само].

Ще влітку 1922 р. Овруч покидає Ф. А. Козубовський, прийнявши пропозицію зайняти посаду інспектора соціального виховання Наросвіти Коростенської округи. Майже одночасно, у березні 1923 р., до Житомира від'їжджають І. Ф. Левицький та О. П. Червінський, відповідно займаючи посади головного інспектора та секретаря Наросвіти Житомирської округи. Втративши найбільш активних і дієвих членів комісія безумовно припинила своє існування (приблизно через рік, всі вони знову зустрінуться як члени секції археологічних дослідів та Волинської вільної археологічної школи при археологічному відділі Волинського центрального музею в м. Житомирі).

Яка ж доля власне Овруцького музею? За свідченнями Ф. А. Козубовського музей був приєднаний до сільбуду, а від його колекцій через декілька місяців нічого не залишилось: *«Найцікавіші речі порозбірало Правління сільбуду, а решта просто так загинуло»* [ЦДАВО України, ф. 166, оп. 5, спр. 262, арк. 359]. У березні-квітні 1923 р. відбувається реформа територіального устрою УСРР: адміністративний поділ часів Російської імперії *губернія — повіт — район* замінювався на новий — *губернія — округа — район*. Овруч втрачає повітовий статус, а центром новоствореної округи стає Коростень, до якого переноситься вся регіональна адміністрація [Адміністративно-територіальний, 2007, с. 8, 514—515]. Тут, за ініціативи Ф. А. Козубовського та підтримки Округового відділу Наросвіти, президією Коростенського ОВК восени того ж року приймається рішення про створення Коростенського округового музею. В основу його колекцій були покладені збірка матеріалів, здобутих слухачами літніх учительських курсів в околицях Коростеня, та рештки палеонтологічної колекції Овруцького повітового музею [Рада музею, 2007, с. 260; ЦДАВО України, ф. 166, оп. 5, спр. 262, арк. 359; Куріло, 2002, с. 234]. Так остаточно припиняється історія повітового музею в Овручі.

В даному випадку, ми спостерігаємо характерну рису організації музейної справи в Україні в першій третині ХХ ст. Як слушно підмітила С. Гаврилюк щодо Волині: *«Поява музеїв на теренах цих країв залежала від ініціативи і винахідливості групи осіб або навіть однієї особи — любителя давнини, зацікавленого у музейному закладі»* [Гаврилюк, 2008, с. 213]. Продовжуючи думку, можна сказати, що після того як засновник чи група фундаторів через різноманітні причини залишають установу, як правило музейні та й наукові інституції, спочатку скорочують свою науково-дослідну роботу, а потім, у багатьох випадках, — зовсім припиняють свою діяльність.

Підтвердженням цієї тези є історія Бердичівського державного історико-культурного заповідника та Коростенського округового музею, що після переходу, відповідно, Т. М. Мовчанівського та Ф. А. Козубовського на інше місце робо-

ти, спочатку суттєво обмежують свою діяльність до суто експозиційної форми роботи, довгі роки жевріють, й врешті-решт розформовуються. Ті ж самі тенденції ми спостерігаємо й на прикладі Волинського науково-дослідного музею, принаймні в сфері археології, — після від'їзду С. С. Гамченка до Києва та І. Ф. Левицького до Харкова, активність роботи археологічного відділу кардинально падає, а археологічна експедиція музею зовсім припиняє свою роботу, й відновлюється тільки у повоєнні роки.

Що ж стосується Овруцького повітового музею, то тут ми долучимось до думки Ф. А. Козубовського, що він являв собою скоріше збірку експонатів, навколо якої згрупувався колектив ентузіастів об'єднаний спільною ідеєю, й котра, при належній увазі з боку місцевої влади і суспільства та відповідному достатньому фінансуванні, могла перерости у повноцінну музейну установу.

Незважаючи на організаційні негаразди й таку коротку історію музею та науково-археологічної комісії, зауважимо, що на початку 1920-х рр. на Овруччині утворився невеликий науковий осередок, який став першим кроком в науковій біографії двох в майбутньому відомих дослідників-археологів — Ф. А. Козубовського та І. Ф. Левицького. Зрештою, саме на Овруччині вони зацікавилися археологією, саме на теренах Словечансько-Овруцького кряжу проводять свої перші польові розвідки, знаходять перші археологічні пам'ятки, саме в Овручі вперше намагаються організувати музейний та науковий осередок і починають займатися науково-дослідною роботою.

Наприкінці відзначимо, що й сьогодні Овруч, чи не єдиний з районних центрів північної Житомирщини, який не має своєї музейної установи історико-краєзнавчого профілю. Навіть в Народицькому р-ні, що найбільш постраждав від катастрофи на ЧАЕС, загальна кількість населення якого менша ніж кількість мешканців міста Овруча, працює невеликий краєзнавчий музей. Музейні установи з досить поважною історією і непоганим змістом існують в пгт. Лугини та Ємільчино — районних центрах, що на відміну від Овруча, навіть не мають статусу міста. Короткий час, протягом 1980-х — в середині 1990-х рр., народний краєзнавчий музей в Овручі все ж існував, але його історія припинилася в 1996 році, після рішення місцевої влади звільнити молодого енергійного директора і передати вже підготоване й відреставроване приміщення музею одній з загальноосвітніх шкіл міста. Доля колекцій цього музею, що зберігалися у кімнаті будинку культури дуже сумна.

Слід зазначити, що від початку реалізації «Проекту комплексного вивчення та збереження історико-археологічної і палеоприродної спадщини Словечансько-Овруцького кряжу» одним із головних його завдань передбачалось створення нового тематичного регіонального музею Овруцького кряжу, середньовічної індустрії пірофілі-

тового сланцю та літописної Овруцької волості, який би за допомогою найсучасніших засобів і новітніх методичних підходів адекватно репрезентував унікальні старожитності, природні релікти, особливу історію, специфіку і строкатість населення цієї території. Планувалося, що в перспективі новий сучасний музей мав би стати науково-просвітнім центром регіону, осередком краєзнавчої роботи, базою науковою експедиції. Проектом також передбачалося створення історико-культурного заповідника «Давній Овруч», ландшафтної-геологічних і археологічних парків, рекреаційних та туристичних об'єктів на теренах Словечансько-Овруцького кряжу. Міждисциплінарним колективом Овруцької експедиції ІА НАН України у 1997 р. було розроблено і подане офіційне клопотання про створення державного комплексного природно-історичного заповідника «Словечанський кряж» [Томашевський, 1998, с. 155; 2005; с. 191—193]. На жаль, ці плани так і не вдалося реалізувати без підтримки насамперед місцевої влади і зацікавленості громади. На превеликий жаль, як і майже сто років тому, справа утворення музею унікальної Овруцької волості практично не рухається з місця, не маючи свідомої та рішучої, чіткої і наполегливої підтримки місцевої і регіональної влади та дієвого тиску організованої громадськості.

Останнім часом, серед овруцької громади спостерігається певне підвищення інтересу й зацікавленості до ідеї відновлення регіонального музейного осередку. В місті створено громадську організацію, яка в співпраці з органами місцевої влади намагається обговорити й напрацювати конкретні механізми та засадничі умови для нового музею. Отже, маємо надію, що новітній музей в Овручі все ж з'явиться та запрацює.

Абрамович Ю. М. Про корисні копалини Коростенщини (Нарис) // Краєзнавство на Коростенщині. — Коростень, 1930. — Вип. I. — С. 8—34.

Адміністративно-територіальний устрій Житомирщини. 1795—2006 роки. Довідник: офіційне видання / упоряд. Р. Ю. Кондратюк, Д. Я. Самолук, Б. Ш. Табачник. — Житомир: Волинь, 2007. — 620 с.

Антонович В. Б. Археологическая карта Вольнской губернии // Тр. XI АС в Киеве. — Т. I. — М., 1901. — С. 1—133.

Гаврилюк С. В. Історичне пам'яткознавство Волині, Холмщини і Підляшшя (XIX — початок ХХ ст.). — Луцьк: Вежа, 2008. — 536 с.

ІР НБУВ, ф. XXXI (фонд М. Ф. Біляшівського), спр. 1749—1758, 31 арк. (Листи К. О. Ставровського до М. Ф. Біляшівського /30.03.1889 — 15.04.1894/).

Каталог виставки XI-го Археологического съезда в Киеве (в здании Университета св. Владимира) / под ред. Ф. Фортинского. — К.: Типо-литография тов-ва И. Н. Кушнарв и Ко, 1899. — 349 с.

Кривошапкин М. Ф. О поездке минувшим летом по Вольни // Известия Императорского Русского географического общества. — СПб: Типография А. С. Суворина, 1896. — Т. XXXII. — С. 563—567.

Куріло О. Ю. Нариси розвитку археології у музеях України: історія, дослідники, меценати. — К.: Стило, 2002. — 264 с.

Кушнетюк О. І. Історико-краєзнавча діяльність музейних закладів Волині другої половини ХІХ — початку ХХ ст.: Автореф. дис... канд. іст. наук. — Чернівці, 2001. — 21 с.

Левицький І. Ф. Раскопки стоянки на торфянике Моства в 1948 г. / НА ІА НАН України, ф. 64 (фонд експедицій), 1948/24, 56 с.

Левицький І. Довгинецька палеолітична стація. Попереднє повідомлення // Антропология. Річник кабінету антропологии ім. Ф. Вовка. 1929. — К., 1930а. — Вип. III. — С. 153—160.

Левицький І. Пам'ятки мегалітичної культури на Волині // Антропология. Річник кабінету антропологии ім. Ф. Вовка. 1928. — К., 1929. — Вип. II. — С. 192—222.

Левицький І. Ф. Стоянка в ур. Піщаному біля Народич // Антропология. Річник кабінету антропологии ім. Ф. Вовка. 1930. — К., 1931. — Вип. IV. — С. 191—235.

Левицький І. Ф. Бондарівська неолітична стація — майстерня кремінних виробів // Волинський науково-дослідний музей. — Житомир, 1928. — Т. I. — С. 43—66.

Левицький І. Ф. Домовина кінця неолітичної доби на побережжі середньої течії р. Случі (с. Колодяжне на Волині) // Записки ВУАК. — К., 1930б. — Т. I. — С. 159—178.

Левицький І. Ф. Дослідження стоянки на торфовищі Моства в 1948 р. // АП УРСР. — 1952. — Т. IV. — С. 70—77.

Левицький І. Ф. З приводу знахідки в с. Колодяжному (на Волині) // Бюлетень Кабінету антропологии та етнології ім. Хв. Вовка. — К., 1925. — Ч. I. — С. 35—39.

Месяц В. А. Новая находка орнаментированного бивня мамонта // КСИА АН УССР. — 1956. — Вып. 6. — С. 40—42.

Місяць В. О. Звіт за археологічні розвідки на Житомирщині за 1958 р. / НА ІА НАН України, ф. 64, 1958/22, 18 с.

Місяць В. О. Короткий звіт про археологічні розвідки на Житомирщині 1954 р. / НА ІА НАН України, ф. 64, 1954/32, 22 с., 10 табл., 5 кресл.

НА ИИМК РАН, ф. 1, оп. 1, д. 1896/147, 42 л. (Дело ИАК о разрешении действительному статскому советнику М. Ф. Кривошапкину производства раскопок в Вольнской губернии).

НА ІА НАН України, ф. 3 (С. С. Гамченко), спр. 43 (№ 25/8), 5 арк. (Меры охраны в Овручском уезде Вольнской губернии древностей, старины, искусства, палеонтологии, редких представителей фауны и флоры, месторождений примечательных минералов и исключительно ценных геологических форм).

НА ІА НАН України, ф. 3, спр. 44 (№ 25/9), 12 арк. (Меры охраны по Овручскому уезду, Вольнской губернии, древностей старины, искусства и природы).

НА ІА НАН України, ф. 4 (І. Ф. Левицький), спр. 2, 137 + 30 с., 57 табл., 53 рис., мапа, 3 плани. (Левицький І. Археологічні досліді в районі: Народичі — Ст. Шарно — Уманці — Булев — Селець — Болотниця Коростенської округи, року 1925).

НА ІА НАН України, ф. 4, спр. 3, 37 + XXXI с., 10 табл., 28 рис. (Левицький І. Археологічні досліді в Коростенській і Житомирській округах, року 1926 (Коротке подання)).

НА ІА НАН України, ф. 4, спр. 4, 27 + 4 с., 6 рис., мапа. (Левицький І. Археологічні досліді в Коростенській і Волинській округах, року 1927 (Коротке подання)).

НА ІА НАН України, ф. 4, спр. 5, 39 с. (Левицький І. Археологічні досліді в Коростенській і Волинській округах, року 1928).

НА ІА НАН України, ф. 4, спр. 6, 12 с. (Левицький І. Археологічні розшуки на Коростенщині, року 1929).

НА ІА НАН України, ф. 59, оп. 1 (фонд ВУАК), спр. 49/10, 14 с., 10 табл. (Левицький І. Ф. Археологічно-дослідні роботи в районі м. Народичі — Ст. Шарно — Уманці — Булев — Селець — Болотниця Коростенської округи, року 1925).

Отчёт Городецкого музея Волынской губернии барона Ф. Р. Штейнгель с 25 ноября 1898 г. по 25 ноября 1904 г. — К.: Типография Н. А. Гирич, 1905. — 76 с.

Памятная книжка Волынской губернии на ... [1886—1915, 1917] год / ред.: И. Ф. Мацкевич, Е. Д. Гринёв. — Житомир, Волын. Губ. стат. ком., 1885—1916.

Прищепя Б., Прищепя О. Историчне краєзнавство Волині: Навчальний посібник. — Рівне: ДМ, 2008. — 352 с.

Рада музею. Коростенський округовий музей // Український музей. — К.: НКПКСЗ, Фенікс, 2007. — Зб. 1: Репринтне перевидання 1927 року. — С. 260—261.

Рибальченко Л. Л. І. Ф. Левицький — дослідник найдавнішого минулого України // Историчне краєзнавство і культура: VIII Всеукр. наук. конф. — Київ; Харків, 1997. — Ч. II. — С. 274—277.

Рудинский М. Иван Фёдорович Левицкий (1896—1952) [Некролог] // КСИА АН УССР. — 1954. — Вып. 3. — С. 106—108.

Тарабукін О. О. Археологічні дослідження Товариства дослідників Волині і Волинського науково-дослідного музею на Житомирщині в першій третині ХХ ст. // Матеріали та тези наукової конференції до 130-річчя Житомирського краєзнавчого музею (11—13 жовтня 1995 р.). — Житомир, 1995. — С. 31—35.

Тарабукін О. О. Волинський центральний музей — регіональний осередок вивчення археологічної спадщини Східної Волині (1900—1924 рр.) // АДІУ. — 2012. — Вип. 9: Історія археології: дослідники та наукові центри. — С. 287—294.

Томашевський А. П. Дослідницькі програми і особливості Овруцького проекту вивчення і збереження спадщини середньовічної Овруцької волості // Наукові записки з української історії. Збірник наукових статей присвячений пам'яті В. В. Седова. — Переяслав-Хмельницький, 2005. — Вип. 16. — С. 186—194.

Томашевський А. П. Овруцький кряж: комплексне вивчення та збереження історико-археологічної і палеоприродної спадщини (завдання, перспективи, структура проекту) // Археологія. — 1998. — № 2. — С. 151—155.

Томашевський А. П., Павленко С. В. Дослідження Овруцької волості у північних р-нах Житомирської обл. у 2008 р. // АДІУ 2008 р. — К.: ІА НАН України, 2009. — С. 294—299.

Тутковский П. Побережье реки Норина в Овручском уезде (Геологическое и географическое описание) // ТОИВ. — Житомир: Электр. типография насл. М. Дененмана, 1911. — Т. VI. — С. 61—212.

ЦДАВО України, ф. 166 (Народний комісаріат освіти Української РСР), оп. 5, спр. 262, арк. 358—365. (Доповідь про стан та діяльність Коростенського округового музею за час його існування (за 1924 рік)).

ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 3487, 38 арк. (Особова справа Ф. А. Козубовського).

ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 4218, 6 арк. (Особова справа І. Ф. Левицького).

ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 8389, 2 арк. (Особова справа О. П. Червінського).

ЦДАВО України, ф. 166, оп. 5, спр. 729, 829 арк. (Звіти Волинського, Всеукраїнських ім. Артема, Шевченка, Полтавського та інш. музеїв про їх роботу за 1924/25 рр.).

ЦДАВО України, ф. 166, оп. 6, спр. 3394, арк. 47—51. (Звіти про роботу Волинського науково-дослідного музею за 1924/25, 1925/26 р.).

ЦДАВО України, ф. 166, оп. 6, спр. 3404, 122 арк. (Матеріали про роботу ВНДМ (Звіти за 1925—27 рр. та інш.)).

Ценные археологические находки // Одесский вестник. — 1888. — 26 мая. — № 142.

Чикаленко Л. Подорож з проф. Хведором Вовком по Волині (Уривок з спогадів 1909 року) // Літопис Волині: науково-популярний збірник волинезнавства. — Вінніпег, 1955. — Рік II, ч. 2. — С. 34—51.

Яроцкий Я. В. Из Искорости в Народичи (Путевые заметки) // Памятная книжка Волынской губернии на 1901 год. — Житомир: Волынская губернская типография, 1900. — Отд. II. — С. 60—69.

С. В. Павленко

ОВРУЧСКИЙ УЕЗДНЫЙ МУЗЕЙ И НАУЧНО-АРХЕОЛОГИЧЕСКАЯ КОМИССИЯ (начало 20-х годов XX века)

В статье рассматривается попытка основания в начале 1920-гг. в г. Овруче уездного музея, освещается деятельность овручской научно-археологической комиссии, впервые вводятся в научный оборот имеющиеся архивные источники и анализируются причины прекращения существования этих учреждений, прослеживается судьба их сотрудников, отражено развитие коллекционирования археологических древностей на рубеже XIX—XX вв. на Словечанско-Овручском кряже.

Ключевые слова: Овруч, Словечанско-Овручский кряж, музей, научное общество, археологическая комиссия, археология, исследования, коллекционирование, частные собрания древностей.

S. V. Pavlenko

OVROUCH DISTRICT MUSEUM AND THE SCIENTIFIC-ARCHAEOLOGICAL COMMISSION (the beginning of 20th years of 20th century)

An attempt of Ovruch district museum foundation in 1920th years in Ovruch town is viewed in this paper. An activity of Ovruch scientific archaeological committee is presented. The archival sources are put into the scientific circle for the first time and the reasons for the stopping an activity of these institutions are analyzed. The next way of life of people who worked here was also traced. The evolution of the collecting an archaeological artifacts in the end of 19th in the beginning of 20th century on a territory of Ovruch-Slovechno mountain-ridge is considered.

Keywords: Ovruch, Ovruch-Slovechno mountain-ridge, museum, scientific society, archaeological commission, archaeology, research, collectibles, private collections.

Одержано 23.11.2016